
Mozaikok a tájfestészet és a geográfia kapcsolatából

Mosaics from the relationships between landscape painting and geography

Dr. Both Mária Gabriella, főiskolai tanár

Apor Vilmos Katolikus Főiskola

both.maria@avkf.hu

Initially submitted March 2, 2021; accepted for publication March.29, 2021

Abstract

At the turn of the 18th and 19th centuries, natural sciences supported and drove economic development in a previously not experienced way. Europe created a new “mental image” of nature, scientific ideas with a newly emerging confidence while combining theoretical and practical researches. The Age of Enlightenment is best characterized by A. Humboldt’s discovery travels. The utilitarian approach of the age radically changed the relationship between landscape and people, first in the English speaking countries. This study endeavours to present the interrelations of men and landscape through the changes in landscape painting at the beginning of the 19th century while emphasizing the earlier definition of the geographic environment and indicating geography as an heir of the landscape painting. John Constable broke with the tradition of academic painting and found the idyllic landscape in rural England. In the New World, landscape painting used the European traditions, exemplified by the works of Thomas Cole, the first major American landscape painter. His iconic painting ‘Oxbow’ followed the patterns of the traditional European landscape painting, indicating ideas of the Sublime and the Beautiful of Poussin’s works.

Kulcsszavak: geográfia, tájképfestészet, tájkultúra, felvilágosodás, a fenséges és a csodálatos,

Keywords: geography, landscape painting, enlightenment, landscape culture, the Sublime and the Beautiful

Lyka Károly szerint a festészet kibontakozásának útja egy folyamhoz hasonlít. Az erekben, patakokban, kisebb, majd egyre bőségesebb vízmennyiség adódik össze és keres utat egy közös, egyre szélesedő, mélyülő mederben. A folyó vizének bősége, folyásiránya függ az őt tápláló felszíni vizektől, színe a táj kőzetétől, talajától, növényzetétől, az ég boltozatának változó színétől, párájától. A forrástól az óceánig a folyó sokféle területet átszel, alakítva egyedivé formálva azokat, miközben a meder alakja, iránya, partja alkalmazkodik a táj kínáta lehetőségeihez. A tájfestészet ember és táj többértelmű kölcsönhatásában bontakozott ki, kultúránként, koronként összetéveszthetetlen egyedi találkozások pillanatát megörökítve. (Lyka 1906)

Tájkép geográfus szemmel

A geográfia kezdetektől Homérosztól, Sztrabonon keresztül a kozmográfiák korán át foglalkozott a különböző természeti adottságú területek egymástól eltérő jelenségeinek leírásával. Természet és ember „bensőbb kapcsolatáról” a tudományos alaposágú feltáró kutatások a 19-20. század fordulóján kezdődtek meg. (Mendöl 1932) A tájkatató programok egyik irányvonalát Jean Brunhes kifejező metaforája adta, „/’

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Both Mária főiskolai tanár

empreinte de l'homme sur la terre”, a táj az ember lábnyoma a Földön. E lassú kibontakozás egyik nehézsége abban rejlett, hogy a tájfogalom kidolgozása, sokszempontú leírása összetettségéből adódóan számos tudományterület eredményét feltételezte. (Teleki 1936)

A természeti és az emberi világ találkozásának természettudományos eszközökkel kutatható keretét A. Humboldt amerikai és ázsiai természeti erőforrásokat feltáró utazásai során ismerte fel. Természet és ember viszonyáról új tudástér dimenzióit jelölték ki gyűjteményei, írásai, a Föld globális geofizikai és biogeográfiai jellemzőit feltáró tematikus térképei és a berlini egyetemen tartott természetfilozófiai előadásai. (Both 2012)

Humboldt a Kosmos első kötetében, a *Bevezető szemlélődések a természetben való gyönyörködés sokféleségéről és a világtörvények tudományos felkutatásáról* című fejezetben nagy teret szentelt a természetleírások történeti áttekintésének. A kultúra és a földrajzi környezet természet iránti érzékre gyakorolt hatásáról adott áttekintést a kezdetektől, a mítoszoktól az antik irodalom klasszikus művein keresztül. Sorra vette az európai földrajzi felfedezők egyre táguló és változatosabb vidékekről gyűjtött élményeinek hatását. A tájképfestészet történetéből a 15-17. század mesterei közül kiemelte azokat, akik az itáliai és a holland tájak egyedi karakterét, fiziognómiáját a felhőkön, a fényeken és a növényzeten keresztül elsőként ragadták meg. Humboldt utazásai során egy-egy bejárt sziget, hegység, vízgyűjtő karakterét tárta fel Bonpland botanikus útítársával. Talán az európai gyűjtemények tájképei tették figyelmessé, érzékennyé az egyéni vonások felismerésére? Nem tudhatjuk pontosan. De a művészi élmény hatásának erejét ő maga igazolta azzal, hogy a tájfestészetéről tett gondolatai után közvetlenül saját utazási élményeiről számolt be. Kiemelte a növényzet fiziognómiai egységeinek felismeréséről tett felismerését és annak kedvező tudományos fogadtatását. (Humboldt 1935) Humboldt a természeti világ érzelmi és az értelmi felfedezésének élményét egyedülálló érzékletességgel írta le.

1. kép Teneriffa legmagasabb hegycsúcsának növényzeti övezetessége A. Humboldt nyomán. A csodálkozás és a megértés pillanatát eleveníti fel Humboldt a Kosmos alábbi soraiban., ... a teneriffai Pik, mikor vízszintes felhőrétegek választják el a hamukúpot az alsó földfelülettől s hirtelen egy nyíláson keresztül, melyet a fölfelé emelkedő légáramlat hasít, tekintünk a kráter széléről Orotava szőlők koszorúzta dombjaira és a partok Hesperida-kertjeire téved. Ezekben a jelenteiben többé nem a természet csendes, teremtő munkája, nyugodt üzeme és hatásai szólnak hozzánk, hanem a tájkép egyéni jellege, felhők, tengerek és partok körvonalaik összeolvadása a szigetek reggeli párájában; a növényalakoknak és csoportosulásoknak a szépsége. Mert ami mérhetetlen, sőt ami borzasztó a természetben minden, ami a felfogó képességünket meghaladja, a gyönyör forrásává lesz egy romantikus vidéken.” (HUMBOLDT 1935: 29-30)

A heroikus táj

Humboldt munkásságával egyidőben, a 19. század első felében az európai tájfestészet megújult, részben követve az elődök hagyományát, részben eltávolodva azoktól. A 17. század nagy mestereinek (Salvator Rosa, Poussion, Lorrain) ihlető forrásai Vergilius, Homérosz műveiben található meg. (Clark 1952) A festmények jeleneteinek szereplői gyakran mitologikus személyek, a cselekmény általában ismert volt a kép szemlélője számára. A táj rendszerint az események díszletül szolgált. A képek színei, sötét és világos foltjai, fényei, árnyékai, a tájelemek, hegyek, viharfelhők, romok pátoszt sugalltak. A háttér életszerű volt, de nem valós topográfiai teret mutatott. A festmények műteremben készültek, a festékszemeseket csak

belső, zárt tér körülményei között tudták olajban feloldani. A festők a természetbe, tágas terekbe azért mentek, hogy a reneszánsz elődöktől okulva a perspektíva, a távlat szabályait megértsék.

2. kép N. Poussin: Tájkép Pyramusszal és Thisbével 1651

Poussin, az „olasszá lett francia” római tartózkodása alatt készítette képét. A háttérben magasodó hegyek kékes vonulatai mély távlatot, a tájon végig söprő kozmikus vihar pátoszát a felhők, a cikázó villámok, a fák lombozata, a riadt állatok érzékeltetik. A kép sötét előterének drámai jelenete Ovidius Átváltozások című művére utal, azt a pillanatot örökíti meg, amikor Thisbe felfedezi halott szerelmesét Pyramuszt. A mítosz hőseit itáliai környezetben látjuk. A középpontban egy forrástó, melynek vizét patak vezet a hegy előterében húzódó folyóvölgy irányába. A tómeder peremének növényzete túllegeltetett, taposott, egyenetlen, ösvényekkel szabdalt. A patak bevágódó völgyét - talán egykori teraszainak magaslatán - kisebb-nagyobb épületek, erődítmények kísérik. A tó felszínén tükröződni látjuk a világos égboltot, a zivatar felhők, a fák terebélyes lombkoronájának elmosódó és az épületek mértani körvonalát. A festő „magaslati nézőpontja” kinyitja a teret, változatos természeti és épített táj panorámáját mutatja. A vihar közeledését, a feszültség és a nyugalom ritmusát a fények és árnyékok játéka fokozza. A forrástó víztükre sima, Louis Marin értelmezése szerint a festő nyugodt pillantása a természeti és emberi világot megrázó történésekre. (Marin 2009)

A topografikus tájkép

A modern értelemben vett realiztikus tájkép műfaja Németalföldön a 17. században született és vált gyorsan kedveltté. A festmények, térképek nyomtatásban, sokszorosításban terjedtek és a lakások megbecsült díszei voltak. Képi üzenetet hordoztak, a megművelt, tengertől elhódított vidéket, a portolán térképek a tengeren túli gyarmatokkal kereskedő holland hajókat. Az égbolt, a felhők, a párás levegő fényeinek megjelenítése kihívás volt a festők számára. A jellemzően alacsony horizont nagy távlatot adott a tájnak, a finoman

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Both Mária főiskolai tanár

kidolgozott fák, berkek, mezők apró méretükkel szintén a táj tágasságát emelték ki. A kép sötét előterében a virágok, fák bizonyítják, a kép nem *plain air* készült, hanem műteremben, a barokk térképészeti hagyomány díszes képkeretét idézve, a táj képi-térképi ábrázolásának egységét kifejezve.

3. kép Jacob van Ruisdeal: Haarlem látképe fehérítő mezőkkel (1670-75)

A 17. századi holland tájfestészet haarlemi iskolájához, dinasztiájához tartozott Jacob van Ruisdeal. Festményén nem az egyes emberi alakok hangsúlyosak, hanem az égbolt és a tájban gazdálkodó ember „nyomai”. Az alacsony látóhatár határozott, egyenes vonalú, rá éles fénysáv vetül. Előtérben geometrikus rendben világítanak a száradó lenvászon mezők. Ezek síkjára merőlegesen magasodik a St. Bavo székesegyház tömbje, dinamikus kontrasztot képezve a sűrű felhők gomolyával. A látóhatár peremén elterülő város Haarlem kiszárított tengeröböl közelében fekszik, a korabeli lentermesztés, feldolgozás és kereskedelem nemzetközi központja volt. A dűnék közötti lapályok kedvező adottságot nyújtottak a lenvászon áztatásának és szárításának, fehérítésének. A holland tájfestészet hagyományosan törekedett a topografikus pontosságra, az ábrázolt hely gazdálkodási lehetőségeit dokumentálva. Ez az utilitarista szemlélet nemcsak a tájképfestészetre, de a városi történetírásra, a regionális térképekre és útleírásokra is jellemző volt.

Az idill keresése a tájban

Humboldt kortársa és a holland tájfestészet hagyományait behatóan ismerő John Constable (1776-1837) angol festő elsők között szakított az itáliai és francia akadémikus tájképfestészettel. Festményei kezdetben nem arattak sikert, durvának, befejezetlennek minősítették azokat. A képek témái, színei és kompozíciói is meglepőek voltak. Constable a napóleoni háborúk után szegénységgel küszködő Anglia tájait festette meg. A természetben szerzett benyomásait gyorsan készített vázlaton rögzítette, a képek hátuljára feljegyezte a

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Both Mária főiskolai tanár

napszakot, az órát, az időjárás viszonyokat, a szél irányát, erősségét és a kép elkészültének időtartamát. Ismerte a kor meteorológusainak munkáját a felhők osztályozásáról és járatos volt a légkörfizika szóhasználatában. A növénytakaró ábrázolása váltotta ki talán a legnagyobb ellenérzést. A növényzet a legritkább esetben zöld színű képein. Új technikát dolgozott ki a festékrétegek felvitelére és felületkezelésére. Nála a vegetáció a növényközösségek kis csoportjaiból, mintázataiból áll össze, határvonalak nélkül. Constable festményei a természetről tükrözik azokat az érzéki benyomásokat, melyek összessége a táj „Gestalt”-ja. (Clark 1985) A tájalkotók összehatása egyedivé teszi a természet egy-egy jól körül határolható egységét a tájat. Constable képein az utak, csatornák, épületek, kaszálók, legeltetett erdők az ember jelei a tájban. Constable festményei az angol tájat olyannak mutatják amilyenek lakói akkor és ma is látni szeretnék. Ideát adott, olyat mely a valóságban is létezik. Festészete kétszáz éve népszerű, kezdetben forradalmi képei mára angol nemzeti ikonná váltak.

4. kép Constable: Szénásszekér (1821)

Európában talán elsőként Constable teremtett olyan festői eljárást, mely megelevenítette a tájak élő- és élettelen világának, a felhőknek és a növényzetnek folyton változó mintázatait. A rét zöldje nem homogén színfolt, hanem a társulást alkotó fajok asszociációiból áll össze. A színfoltok diverzitását „sokszínűségét” a rétegzett festési technika tette láthatóvá. Képei úgy hatottak, mintha befejezetlenek lennének.

A fenséges táj

Constable kortársa Thomas Cole (1801-1848) szintén Angliában született, egyéni életútja azonban egészen másként alakult. Őt tekintik az amerikai tájfestészet megteremtőjének. Közép-Anglia ipari vidékén töltötte gyermekkorát, ott, ahol a gazdaság „sötét sátni malmai” forogtak (W.Blake), ahol a kohók füstje feketére festette a tájat. A nélkülözés, az erőszak, a vérengzés, a sztrájk mindennapos élménye volt. Apja vállalkozása tönkrement, tanoncként gravírozással kereste kenyerét, majd kalikószövetek, később ismert festmények nyomát rajzolta. 1818-ban kivándoroltak Amerikába. Hosszú bolyongás után Cole 1825-ben New Yorkban telepedett le, de művészetpártoló galériák támogatásával kétszer, hosszabb időszakokra is

visszatért Európába. Végiglátogatta az európai műgyűjteményeket, Itália földjén a barokk tájfestészet nagy alkotásait és egy kihunytt civilizáció maradványait ismerte meg. Személyesen kapcsolatba került a kor legjelesebb festőivel (Turner, Constable).

Cole művészetére, természetfelfogására Edmund Burke mély hatást gyakorolt, akinek a fenségesről, a szépről szóló fejtegetései az esztétika történetében új korszakot nyitottak. (Johnson 2009) „A természeti nagyság és fenség által keltett szenvedély, mikor kiváltó okok a legerőteljesebben hatnak, a döbbenet; a döbbenet pedig az az állapota az elmének, amelyben bizonyos fokú elborzadás kíséretében minden mozgás felfüggesztődik.” (Burke 2008:67) A burke-i természetfelfogása érhető tetten az európai ’kismesterek’ romantikus tájképein. A korábbi korok természetábrázolásától egészen eltérő üzenet jelenik meg, a megdermedő parányi emberi alakok érzékelik és érzékeltetik az ember méretét a „fenségessel” szemben.

5. kép Philip James de Loutherbourg: Hegymolás az Alpokban 1803 Tate Galéria, London

Cole választott új hazájában a Hudson-folyó vidékén érezte otthonosan magát, legtöbb grandiózus és romantizált tájképét ez a környék inspirálta. Képeinek helyszíne pontosan topográfiailag meghatározható. A táj részei pontosak, élethűek, egykori gleccserek mély völgyei, a távoli magashegységek bércei, kanyargó folyók, vízesések, óriási kiterjedésű erdők, pazar virágos tópartok elevenítik meg az Újvilág fenségét, szépségét, a természeti erőforrások gazdagságát. Cole képein a természet szeretetteljes ábrázolása és az európai civilizáció technológiai leleménye páratlan szimbiózisban kapcsolódott össze.

6. kép Thomas Cole: Oxbow (1836)

Az amerikai festészet ismert és közkedvelt panorámaképe Holyoke-hegy kilátóhelyéről készült. A hely kétszáz éve kedvelt kirándulóhely. Cole a természeti és társadalmi környezet közötti feszültségben az amerikai táj paradoxonát fejezte ki.

Az amerikai nemzettudat régi-új ikonikus festménye az „Oxbow”. A kép születésének története Cole és Lumen Reed, Cole patrónusa között született gazdag levelezés alapján jól dokumentált, mégis sok feltevésnek, spekulációnak hagy teret. (Rodriguez 1984) 1829-ben, Cole második európai útján ismerhette meg Basil Hall skót felfedező, haditengerész, utazó, képes beszámolóját észak-amerikai útjáról. (Travels in North America in 1827-1828). A mű provokáció volt. Hall az amerikai közvéleményt a természet és művészet iránti érzéketlenséggel vádolta, tudatlan, és ízléstelen közönségnek. Cole válasza talán maga a festmény lehetett, mely az amerikai táj egyedülálló voltának dicsérete, a természet és civilizáció egymás mellett élésének vágyát fejezi ki. Az amerikai nemzettudat megszületésekor, az Európától való gazdasági, politikai és művészi elszakadás történései hozzájárulhattak ahhoz, hogy Cole megfogalmazza és a festészet nyelvén fejezze ki, miben rejlik a fenséges amerikai táj egyedisége. Cole „A Birodalom útja” ötrészes monumentális képciklusán dolgozott és ennek „szünetében” alkotta meg Oxbow című festményét.

A tájképnek két jól elkülöníthető része van. Baloldalon hegyvidéket látunk, az égbolton sötétszürke viharfelhőkkel, alatta erdei vadont. Gazdagon telített zöld, barna színek uralják a kép baloldalát. Az előtérben Lorrain és Constable képeiről ismert szimbolikus magányos, kidőlt fa. Az átlótól jobbra a megszelídített természet, az ember formálta táj (szántók, legelők, erdőirtások, gyarak). Itt szabályos rendezettség uralkodik, narancsos, kissé fakó fények pásztori nyugalmat idéznek. A Connecticut folyó nagy kanyarulata fölött egy távoli domboldalon héber betűkkel Noé nevét erdőirtás mintázza. A vedúták hagyományát követve az alsó képsík a legsötétebb, a festő felénk tekintő alakjával. Az átló téma-, fény- és színvilágban kettéosztja a vidéket, egyensúlytalanság érzését kelti, konfliktust sejtet. Cole más képein is kedvelte a méretarányokkal való játékot. A fenséges távlatra a festő, parányi napernyője felel. Ennek iránya

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Both Mária főiskolai tanár

merőleges a táj képét kettészelő átlóra, mellette a festő önarcképe. Ránk tekint. A keletről végigvonuló viharfelhő is a pillanatot idézi, az égbolt nagy léptékű változását, a művelt földek az emberi történelmet, a levágódó folyókanyarulat a geológiai időt érzékelteti, a vadon a mitikus, a bibliai név az örökkévalóság időtávtárába helyezi a képet. A kép egybefogja a pillanatot, az emberi történelmet, a geológiai és a transzcendens időt. Az Oxbow című festménynek számos értelmezése született. Az Újvilág európai meghódítói akkor fedezték fel a táj szépségét, amikor annak egyedülálló értékeit éppen az általuk előidézett megsemmisülés veszélye fenyegette. Cole a vihar és a vasút érkezésének egyazon irányából jelzi e megállíthatatlan folyamatot. Mások szerint, nem időbeli kapcsolat van az átló mentén kettéválasztott két vidék között. A társadalmi és természeti világ egymás mellé állítása ellensúlyozást fejez ki. A folyó morotva kanyarulatát egy óriási kérdőjelként is láthatjuk: merre tart civilizációnk? (Malcolm 1999) Cole a táj és a kolonizáció kapcsolatát örökítette meg. Visszanyúlt az európai tájfestészet barokk hagyományáig, párbeszédben az európai kortársakkal saját egyéni festői képi nyelvet teremtett. A Thomas Cole és a nevével fémjelzett festőiskola (Hudson River School) komoly hatást gyakorolt számos huszadik századi amerikai filmrendezőre. Több film készült Cole festményeinek új-angliai helyszíneiről. A tisztelő utódok a térléptékekkel való játékot filmes nyelven újra fogalmazták. A kontemplatív szemlélet, a természet iránt érzett tisztelet és felelősség átöröklődött a festővászonról a filmre. Példát adva az európai rendezőknek. (Szabó 2017),

7. kép Stephen Hannock mai fotója a festmény nézőpontjából mutatja a tájat. A levágódó kanyarulat által közre zárt szigetet ma hidak kapcsolják össze. A táj arculata keveset változott.

8.

Összegzés

A tájban lüktető szövevényes életet a természettudós és a festő is szféráira bontja. A 19. század elején a természetről való fogalmi gondolkodás és képi ábrázolás a táj felfedezésén keresztül találkozott. A táj az emberi érzékek és értelem számára felfogható geográfiai egysége a természetnek. A 19. században kibontakozó tájfestészet látásmódját a természetföldrajz regionális léptékben örökölte, azóta az egyes tájak fizionómiáját részekre bontja, elemezi, térképezi, feltárva a táj domborzatát, kőzet, talaj és időjárás

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Both Mária főiskolai tanár

viszonyait, és mindezek tükröződését a növénytakaróban. A geográfia ebben az értelemben a tájfestészet örököse, Humboldt óta kutatja a természet és ember „bensőbb kapcsolatát”.

Irodalom

- BOTH, M.: *Felvilágosult világjárók*. In.: Gurka D. (szerk.): *Tudósok a megismerés színterein*. Gondolat Kiadó, Budapest 2012. 157-158.
- CLARK, K.: *Landscape into Art*. John Murray, London 1952. 54-73.
- CLARK, K.: *Nézeteim a civilizációról*. Gondolat Kiadó, Budapest 1985. 310-315.
- HUMBOLDT, A.: *Kosmos*. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest Fordította: Fülöp Zsigmond. 1935. pp. 142-158
- JOHNSON, R.L.: *Passions for Nature*. The University Georgia Press, Athens, London 2009. 86-90.
- MALCOLM, A.: *Landscape and Western Art*. Oxford University Press, London 1999. 159-166.
- MARIN, L.: *A fenséges Poussin*. Kijárat Kiadó, Budapest 2009. 106-120.
- MENDÖL, T.: *Táj és ember*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1932. 5-8. 19-20.
- TELEKI, P.: *A gazdasági élet földrajzi alapjai*. Centrum Kiadóvállalat, Budapest, 1936. 302.
- RODRIGUEZ, R.: *The Oxbow by Thomas Cole: Iconography of an American Landscape Painting* The Metropolitan Museum of Art, *Metropolitan Museum Journal* 1984. 17. 63-73.
<https://doi.org/10.2307/1512787>
- SZABÓ, Z.: *Az amerikai tájfestészet és tájképfilm*. Filmtett Erdélyi Filmes Portál 2017.